

**ОТ ЕТНОГРАФИЯТА КЪМ ИСТОРИЯТА,
ИЛИ ЗА ШКОЛСКОТО МОДЕЛИРАНЕ НА МИНАЛОТО**

Аделина Странджева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**FROM ETHNOGRAPHY TO HISTORY
OR THE ISSUE OF SCHOLASTIC MODELLING
OF THE PAST**

Adelina Strandzheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

An unpublished manuscript is examined from the personal archive of Yoakim Gruev – notes on the teaching of history in the school of Plovdiv in the 60s of the 19th century. This is the first known document, from which it becomes evident that the subject ‘History of the World’ was taught as a story about the traditional culture of the separate ethnic communities in the past

Key words: ethnography, history, aesthetics, traditional culture

Въпреки хронологическата отдалеченост от епохата на Възраждането, то все още е способно да ни „изненадва“, поне чрез находките, на които понякога попадаме в архивните масиви на библиотечните хранилища. За подобна находка, обогатяваща информацията за ръкописните учебници от XIX век, открита в Пловдивската библиотека, вече бе направено научно съобщение през 2011 година¹. Там тя присъства само като инвентаризирана, но не и като изследователски обработена единица от отдел „Редки и ценни издания“.

Ръкописът е излязъл от ръката на Йоаким Груев, лично е сигнатиран, датиран е („16 септември 1861, Пловдив“) и носи заглавие

¹ Доклад на А. Странджева на тема: „От какво се интересуват „старинарите“, или за предмета на етнологията в един непроучен ръкопис от архива на Йоаким Груев“, изнесен на Юбилейна научна конференция, посветена на 50-годишнината на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Публикацията виж в Странджева 2011: 415 – 424.

„Познания от археология. Част пръва“². Постъпил е във фонда на библиотеката заедно с други материали от личния му архив и до посочената дата не е бил обект на съдържателно изследване – особено изкушение за работещия върху Българското възраждане. След направени проучвания и съпоставки с ред други архивни единици и печатани документи се оказва, че това са записки (явно побългарен превод от гръцки), по които Груев е преподавал в Пловдивското епархийско училище, което сам ръководи в периода 1856 – 1868 г. Допускането беше потвърдено от ново откритие на още два ръкописа с почти идентично на първия съдържание, но излезли от други ръце³. Това се оказва записки на Груеви ученици, които поради липса на учебник старателно и подробно са записвали и словото на даскала, и въпросите, които той е задавал при изпитване. Затвърди се предположението ни, че ръкописът е бил скелетът на задължителен учебен материал, по който се е работело в класната стая – един от многото ръкописни учебници, използвани през втората половина на Възраждането, които напълно споделят изискванията на печатните си съответственици за енциклопедизъм, христоматийност и педагогическа съобразеност⁴, но по някакви причини не се реализират в многотиражни издания. След направени справки с обнародваната учебна програма на училището⁵ установихме, че това е изучаваният материал по предмета „Всеобща история (за древните народи, особено за Гръците и Римляните)“.

Съдържанието е организирано в 18 раздела, предшествани от общо представяне на археологията, така както си обяснява предмета и задачите ѝ пишещият. Според Груев това е наука за нравите и обичаите на хората от миналото, за всички паметници, сътворени от тях – словесни, писмени литературни, за изкуствата изобщо, при това, без да се диференцира фолклорно от авторско творчество. В обсега ѝ той

² Архивът на Груев постъпва в Пловдивската народна библиотека през 1938 г. като дар от сина му Салчо Груев; включва общо 1970 материала, разпределени в 370 архивни единици. По въпроса виж: Литературен архив Йоаким Груев. Том IX. Подготовка за печат с предговор и обяснителни бележки Цветана Нанова. София: БАН, 1989.

³ Информация за тях виж в Странджева 2011: 416.

⁴ Въпросът за ролята на ръкописните учебници в образователната култура на Възраждането е разглеждан неведнъж – напр. от Леков 1988, Радкова 1986, Николова 2004 и др.

⁵ През последните десетилетия на Възраждането се налага традицията тези програми ежегодно да се публикуват и да стават обект на сериозни обсъждания в периодичния печат. Виж напр. Груев, Й. Поглед въз българските училища по Пловдивска област. – Летоструй, г. IV, 1872, с. 79 – 94. Също и Бончев, Н. Две думи за програмата на училището в Пловдив. – Македония, г. IV, 1970, №. 61, с. 3.

включва палеографията, нумизматиката, архитектурата, скулптурата, живописа и глиптиката, а основната ѝ цел вижда да представи цивилизациите на финикийци, перси, египтяни, евреи, гърци, римляни, араби, византийци и европейци до „новите времена“, които, пак според разбирането на пишещия, съвпадат с началото на Ренесанса. Оттук се извежда и мисията на „археолога“, когото книжовникът нарича още „архиар“ или калкира като „старинар“: този изследовател „борави със старината“ въобще, и то „не за изящност, но за историята на изкуствата“ (Груев 1861: 1).

Всъщност материалът тематизира най-общо проблематика от сферата на етнографията, историята и естетиката и твърде слабо (от днешна гледна точка!) корелира с надслова си „Познания от археология“. Подзаглавието на ръкописа – „Чяст пръва“, дава основание за допускане, че еkleктиката на съдържанието би могла донякъде да се преодолее в евентуалното му продължение чрез други последващи части от записките, но такива поне засега не са намерени.

На практика ръкописът на Йоаким Груев реализира един образователен модел за постигане на историческо познание чрез представяне на най-значимите културни постижения на човешкия род като продукт на определени обществени и политико-икономически предпоставки за появата им. Прилагането на този модел в школната практика формира ценностно отношение у учениците към духовни завоевания и художествени паметници от далечното минало, но същевременно очертава и един най-общ исторически дискурс на съответната епоха, създава обективни условия за възникването им.

Такъв метод бихме могли да определим като *историцизъм* – един от основните във философията на историята. Мотивиран е от разбирането, че тя, историята, би трябвало да се схваща не само като хоризонт, а и като единственото уместно измерение за отразяване на художествените явления. Той почива на убедеността, че е непосилно да проумеем значението на настоящето, без да се обърнем към предходните етапи, оформили неговия облик. Логиката на историцизма се гради върху виждането, че всяко естетическо явление е продукт на съответната епоха, а тя пък на свой ред е резултат на история, която е неповторима по своето съдържание, макар да е детерминирана от общи закони на развитие (Моризо 2012: 241 – 242).

Практическият ефект на такъв замисъл е довел до проследимия през целия ръкопис на записките стремеж към вписване на всеки културен факт в установено човешко време. А това неизбежно води до оформянето на разбиране за историческата причинност на явленията. Така **разказът за върховите постижения на човешката култура** **въсъщност легитимира исторически разкази** и те от своя страна

формират представата за естетическото като своеобразен симптом на историческата ситуация. Подобна симбиоза на историческото и естетическото познание несъмнено е свързана с оптимизма на Просвещението за цялостно и интегритетно разширяване на човешкия кръгзор. Прилагането ѝ в Пловдивското епархийско училище от даскал Йоаким Груев обяснява защо познавачът на европейската просветителска традиция Нешо Бончев, когато препоръчва три типа училища (класически гимназии, реални училища и духовни семинарии) за българската общност, вижда мястото на „класичната гимназия“ тъкмо в Пловдив (Бончев 1871).

Същинското изложение в записките не се придържа стриктно към хронологическата последователност на фактите, но като цяло „археологическите познания“ излагат културноисторически феномени във времеви вектор от древността през Средновековието към покъсните векове.

Картината на античния свят е доминирана от разказа за първите прояви на писменост като завоевания на културата сред различни цивилизации. В тази картина „вавилонете“ присъстват като майстори на кирпич, върху който записват своите „астрономически забележвания“. Китайците, докато още не са изнамерили хартията преди 2000 години, изкусно заглаждат дървени дъсчици. Римляните, преди да ползват папира, усъвършенстват уменията си да „растят куршум на много тънки петури“, за да записват своите укази – от такъв материал изработвали цели книги. Занаятът на щавените кожи се отдавал особено на азиатските народи и за сръчността им свидетелства „един къс от 3 метра в библиотеката в Брюксел“ (Груев 1861: 4), на който са записани част от Мойсеевите заповеди. А сиракузците оползотворявали в писането си това, което природата им предлагала в изобилие – листата от масивите с маслинови гори наоколо. С климатични предпоставки се обяснява и египетското откритие на „папира“: тръстиката давала прехрана на хората в „много фабрики у Александрия“, но пък в лошите години, „когато това растение не стаяше, усещаше се голяма немотия“ (Груев 1861: 5). За люлка на ювелирното изкуство е посочен Древен Рим, където богатите, за да препотвърдят социалния си статус, поздравявали с встъпване в длъжност някой големец, като му подарявали изящен „диптих“ („двойна паникида“), „накичен със злато“ (Груев 1861: 6). Пак там длъжността „преписвач“ била на особена обществена почит, защото преписвачът бил и тълкувател, значи „учен човек“, поради уменията си и да разяснява посланията на текстовете. Преписвачите, макар и роби, „не малко печелеха“ заради славолубието на богатите да „държат роби да им преписват“ (Груев 1861: 7).

Така разказът за възникването и социалните употреби на материалните артефакти, свързани с писмеността, както и посочванията на конкретните участия на писмения човек в обществената структура повличат със себе си в същия този разказ и необходимостта от най-общо запознаване с геоклиматичните, социално-икономическите и политическите предпоставки за развитието на древните цивилизации. В него неусетно се вмъкват уточнения за формалните и неформалните индивидуални и кастови човешки общувания, за социалната йерархия, за манталитетните специфики.

В усилието да се проследи каузалността между историческите предпоставки и културните постижения понякога се прилага индуктивният подход към явленията. Например за стопанските катастрофи в Римската империя, причинени от нашествията на варварите, свидетелстват палимпсестите (Груев 1861: 5) – тяхната поява се обяснява чрез оскъпяването на цената на пергамента и трудността да се внесе нов, породили нуждата веднъж написаното да се заличава, за да може материалът да бъде употребен отново.

Че големият път на човешката история е трасиран от многото по-малки пътища на отделни етнически култури, се доказва и от други „архиологически“ факти. Европейците работели с черно мастило чак до XII в., като прилагали различни рецепти за производството му „от сажди, клей и вода или оцет“, но много преди тях „източните народи“ изнамерили „хромографа“ – цветните мастила, които полагали със специален „стил“ – „бодилка от метал или кост“ (Груев 1861: 7). В ръкописа на Груев откриваме и подробно описание на технология за печат, предшестваща Гутенберговото откритие – това е „ксилографията в Китай от III в. пр. Хр.“ (Груев 1861: 7), която използва специална пропусклива хартия, залепена върху дъска, и вторично обработване на дървесината, за да се постигне релефно буквено изображение.

За историята на Стария свят и Ранното средновековие в записките на пловдивския учител разказва и нумизматиката, на която е отделен обемен раздел. Като обяснява предмета ѝ с изучаване на монетите и медалите, той я представя като ценен извор на историографска информация, който същевременно е съхранил важни политически, стопански, религиозни, географски данни, както и доказателства за естетическите предпочитания на хората от древността. За моделирането на представата за миналото този урок приобщава информация от сферата на военните битки и пътешествията, на гражданската история (въвеждат се понятията автономия и колония), а различните техники на монетолееене се свързват с развитието на търговските контакти и със суетливия стремеж на владетели и местни управители да увековечат бойните си подвизи и личностните си качества върху медалите. В

края на урока са описани и няколко монети от времето на Първото и Второто българско царство, свързани със Симеон, Асен и Срацимир Видински, но самият Груев уточнява, че не е съвсем сигурен в разчитането на надписите им.

Общо 9 раздела от ръкописа са посветени на архитектурните умения на Стария свят и средновековна Европа. Обстойният разказ за строителното изкуство е аргументиран с разбирането, че архитектурните паметници удовлетворяват не само материални нужди, но говорят много за въображението на един народ, събирайки „две начяла: на ползата или потреббата, и на удоволствието за очите“ (Груев 1861: 11). Така историческите познания за Античността, подхванати в първите уроци, се обогатяват чрез информация за урбанистичното устройство на Вавилон и Ниневия от Междуречието, за „пирамидите и зимници-те“⁶ от Египет, за храмовете, театрите и гимназионите в Елада, за етруските аркади или за Колизеума и баните в Древен Рим. Налага се впечатлението, че описанието на тези емблематични паметници на цивилизации от различни епохи упорито се свързва със специфични особености от духовната култура на съответните етнически общности. Така например „верованията“ на египтяните „бяха тежки“ и „всегдашната им мисъл за смъртта отпечата на архитектурата им един характер така да ся каже угрижен“. Затова и къщите им били невзрачни – „в тях преминават само няколко време от живота си, а истинските им домове бяха гробовете, в които трябва да живеят много векове“ (Груев 1861: 12). Ако шокиращата извисеност на египетските пирамиди се мотивира с култа към смъртта, то „фенерът на остров Парос“ е отразил индивидуализираща личностна характеристика на владетел – размаха на Александър Велики, комуто съдбата сякаш е отредила да върши само чутовни дела: „всичко, что излиза от Александра, трябва да има нешто си велико, благородно и пленително. Такъв бил и градът, който той изградил у Египет“ (Груев 1861: 16).

За допускането, че оригиналът, който Груев побългарява в записките си, е гръцки, основание ни дават суперлативните оценки при характеристиката на старогръцкото архитектурно съвършенство. Партенонът, храмовете на Тезей, Минерва и Юпитер, при това с детайлно разграничените дорийски, йонийски и коринтски стил, са представени като образци на „най-хармоничната и съвършена съразмерност“ (Груев 1861: 16). Според ръкописните уроци на този постигнат от гърците идеал по-късно римляните могат да бъдат само неумели подражатели: след време към „стълбовете със венците“, „напомнящи Аполоновата

⁶ Явно под „зимници“ Груев има предвид подземните гробници от Долината на Нил (бел. моя, А. С.).

гусла“, „римленете само притуриха едно подножие“, тоест пиедестал (Груев 1861: 14). Но понеже „историографската“ мисия на автора задължава поне частично да се преследва някаква обективност в представянето на фактите, като своеобразен противобаланс на откровената елинофилия се промъква съобщението, че в разбиранията за вечност дори и на гърците се появяват отделни тъмни петна. Така например културната традиция на тяхната общност е компрометирана от „некой си блъснат грък по имя Ерострат“, който запалил „Дияниний храм у Ефес“ (Груев 1861: 16).

Понеже историческият разказ за съдбата на Римската империя в ръкописните записки е подчинен на аксиоматичното твърдение: „Римлени – народ, роден само да владее“, това обяснява защо инициалната фраза, с която започва урокът за тази цивилизация, е намек за някакво епигонство: „в изкуството те само подражаваха гърците“ (Груев 1861: 17). Наистина в известен смисъл смекчаващо звучи последвалото уточнение, че все пак „това подражание не беше робско“, че в него се долавят „характер и величие, сила и дълговременност“, но дори „новата мода“, с която обогатяват гръцката традиция, те я дължат повече на етруските, а не на своя си гений. Признава се строителният им талант да „покриват широко пространство, без да турят изпомежду подпори“, но културните им завоевания са солидно дискредитирани от обобщаващата оценка, че архитектурата им не е подчинена като при гърците на общественото начало, а напротив – римляните строят, „както им ся видеше прилично и за да удовлетворят пристрастний си вкус за богатство и великолепие“ (Груев 1861: 17).

Търсенето на един по школки по-опростен модел за преподаване на историята тласка разказа за миналото към уедрени и невинаги коректни в достоверността си заключения. Така например, когато подхваща проблема за средновековната християнска култура, Груев се изкушава да обобщи, че „един паметник бива на голяма почит“ само когато някаква „дълга история за преминалото е така да ся каже надраскана под кубетата му, почернени от векове“. Така той дефинитивно отнема шанса на иновационните скокове в изкуството, ако то не съдържа откровени белези на приемственост и не отдава почит към постиженията от миналото. В оценките му сякаш единствено патината на времето валоризира художествената ценност на културните феномени. Стига се до почти пълно отричане на възможността да се предизвика естетическо възхищение от творба, която е продукт на съвременността на човека: „Ето защо няма за нас ничто чудно в един храм, направен в наше време, пред очите ни“ (Груев 1861: 20).

Погледнат през тази призма, византийският стил в изкуството респектира с великолепието си просто защото е умело продължение на „замаха на старата гръцка архитектура“. Той прониква на Запад, но „формите му повече се опазиха у Русия, отколкото на друго място“ (Груев 1861: 18). Прави се сравнение между кръстовидния архитектурен принцип в строежа на храма „Св. София“ в Константинопол (навсякъде той е наричан Цариград) и на „черковата на св. Марко у Венеция“, но великолепието им, оказва се, някак не е ценностно равнозначно. Внушението се подсилва чрез приведен цитат от Шатобриан, че „всяко нещо трябва да бъде поставено на мястото си“, иначе „ще загуби главната си хубост спрямо своите отношения с уставите и обичаите народни“ (Груев 1861: 20).

Така принципът на унаследения опит от предците в изкуството на дадена етническа група се утвържда като абсолютен гарант за историческа значимост, а културните заемки при междуетническите общувания деликатно се подценяват като форми на пошло подражателство. За да отгледа своя Микеланджело, съпоставим по гениалност с Мирон и Фидий, на Италия ще ѝ трябват много дълги векове – инак още „във времената на империята Рим беше напълнен със статуи, но всички те бидоха донесени от усвоените градове или изработени от гръцки художници“ (Груев 1861: 25). Джамииите в Йерусалим и Кордоба или замъкът Алхамбра са прекрасни построения на арабската архитектура, но до тях арабите достигат, защото са посветили много време в „изучаване на византийската мисъл и съразмерност“ и вероятно защото хитро са „привиквали при себе си художници из Цариград, самото място, гдето гиздыха всички цветя на изкуствата“ (Груев 1861: 22).

Авторът на преведения ръкопис явно трудно прилага възможността за обективен толеранс при оценяването на чуждите завоевания в алтернативен план: той твърде зле прикрива преференциалното си отношение към елинската култура и нейните преки наследници във времето. Така в ръкописния учебник „Записки по археология. Част първа“ се утвърждават два принципа на разбирането за миналото и неговите културни завоевания. Първият е, че в историята на човечеството има етнически култури, за които естетическото е инхерентно – то им е вътрешно свойствено, присъщо по същество, и съответно други – които успяват да попълнят своите естетически дефиниции чрез ловки заемки от първите. Вторият принцип отдава превес на исторически унаследения естетически опит и неприкрито подценява възможността за синхронност в културноисторическите процеси на различни етнически

формирования, маргинализира шанса споделената традиция и общуването да бъдат предпоставка за създаване на шедеври.

Незавършените записки на Груев предлагат няколко заключения от разсъжденията относно школското моделиране на миналото през историята на културата:

1. Между онасловаването на ръкописа и същинското му съдържание от съвременна гледна точка връзката е много слаба. Макар в първия урок учителят да се опитва да дефинира разбирането си за архиарите (сиреч старинарите) и предмета на техните занимания, по същество ръкописът представлява набор от панепистематични наброски, в които все пак някаква роля на конструкт играе етническата култура от епохата на Античността през Средновековието до Ранния ренесанс.

2. В ръкописа чисто историографската информация не е водеща. Тя има по-скоро съпортиращ характер – историческата фактология, така да се каже, „подпира“ повествованието за етническата култура на различни цивилизационни общности като масово и сравнително устойчиво творчество, предавано чрез механизма на традицията.

3. При организирането на текста като цялост не може да се проследи нито един от двата основни структуриращи принципа на историографското разказване – нито диахронният, нито синхронният. Налице е по-скоро тенденция към анахрония. При този модел историческият разказ ту избързва напред във времето с няколко века, ту се връща с половин хилядолетие. Той следи пътя на еволюцията на отделни изкуства, жанрове или културни явления и тяхната степен на усвоеност от етнически формирования през различни епохи, а не причинно-следствените взаимовръзки или едновременността на събитията на обществено-политическите процеси.

4. Макар в записките приоритетно място да се отрежда на културата, която притежава етническа специфика и изпълнява етнодиференцираща роля, те на практика са и уроци по история, и то в школкодидактичния смисъл на това понятие. Разясняват исторически термини, споменават исторически личности, забележителни историко-географски топоси, свързани с тях значими събития, походи, религиозни различия и социални промени в структурата на обществото, стопански нововъведения и научни открития, тоест говорят за материалната и духовната култура в синтез, и то като два фактора, чиято синкретика е основанието на прогреса.

5. През последните четири десетилетия преди Освобождението у нас са обнародвани около 20 учебника по история (родна и всеобща),

без да се отчитат преизданията им. Преобладаващата част от тях имат компилативен характер, а основните източници са немски, руски, френски и гръцки. В това отношение ръкописните записки на Груев не са изключение. Те са обаче единственият образец за школки предназначено съчинение, с ясно оформени урочни единици, което тематизира историята **през** културата, и по-точно през етническата култура. В този смисъл ръкописът е твърде самобитен феномен не само на ръкописната учебникарска, а въобще на христоматийно-дидактичната книжнина от епохата на Възраждането, който при това явно е имал своята практическа приложимост при преподаването в Пловдивското епархийско училище.

ЛИТЕРАТУРА

- Бончев 1870:** Бончев, Н. Две думи за програмата на училището в Пловдив. // *Македония*, г. IV, № 61, 1970, с. 3.
- Бончев 1871:** Бончев, Н. За училищата. // *Периодическо списание*, т. 1, 1871, кн. 3, 3 – 16 и кн. 4, 26 – 51.
- Груев 1861:** Груев, Й. *Познания от археология. Част първа*. Пловдив, 1861. Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив. Фонд 2, арх. Ед. 2004, л. 1 – 36.
- Груев 1872:** Груев, Й. Поглед въз българските училища по Пловдивска област. // *Летоструй*, г. IV, 1872, 79 – 94.
- Леков 1988:** Леков, Д. *Писател – творба – възприемател през Българското възрождане*. София: „Народна просвета“, 1988.
- Нанова 1989:** Нанова, Ц. *Литературен архив. Йоаким Груев*. Том IX. Подготовка за печат с предговор и обяснителни бележки Цветана Нанова. София: БАН, 1989.
- Моризо 2012:** Моризо, Ж. *Историцизъм. // Речник по естетика и философия на изкуството*. Под ред. на Жак Моризо и Роже Пуиве. София: „Рива“, 2012, 241 – 242.
- Николова 2004:** Николова, Ю. *Записки по българска възрожденска литература*. Пловдив: ИК „Хермес“, 2004.
- Радкова 1986:** Радкова, Р. *Българската интелигенция през Възраждането (XVIII – първата половина на XIX в.)*. София: „Наука и изкуство“, 1986.
- Странджева 2011:** Странджева, А. От какво се интересуват „старинарите“, или за предмета на етнологията в един непроучен ръкопис от архива на Йоаким Груев. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Филологически факултет. Том 49, кн. 1, сб. Б, 2011. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2011, 415 – 424.